

JANUSZ M. ŚLUSARCZYK
Podhalańska Państwowa Uczelnia Zawodowa
Nowy Targ

KARPACKIE BADANIA JÓZEFA DZIĘDZIELEWICZA

Słowa kluczowe: historia, Akademia Umiejętności, Karpaty, entomologia, Dziedzielewicz

Niniejszy artykuł stanowi zarys historii entomologicznych badań Józefa Dziedzielewicza, wieloletniego współpracownika Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, a następnie Akademii Umiejętności, prowadzonych przezeń w Karpatach na przełomie XIX i XX wieku. Praca ma charakter historyczny, nie zajmuje się analizą biologiczną efektów badań i prac Dziedzielewicza¹.

Józef Dziedzielewicz urodził się 4 września 1844 r. we Lwowie². Będąc uczniem ósmej klasy gimnazjalnej, zaprzyjaźnił się z Marianem Łomnickim, który zainteresował go entomologią i zachęcił do zbierania owadów. Studiował prawo na Uniwersytecie Lwowskim. W trakcie studiów został przedstawiony Włodzimierzowi hr. Dzieduszyckiemu, który w tym czasie tworzył muzeum przyrodnicze we Lwowie. Od lat gimnazjalnych stał się współpracownikiem i okresowo stypendystą Muzeum im. Dzieduszyckich, w którego organizację zbiorów i ich oznaczanie wniósł wiele wysiłku. Studia prawnicze ukończył ze stopniem doktora. W 1871 r. jako praktykant sądowy został skierowany się do Przemyśla, a następnie przeniesiony do Lwowa, gdzie złożył egzamin sędziowski. W kolejnych latach jako auskultant, potem adiunkt sądowy, pracował we Lwowie, Peczeniżynie, Kołomyi, powtórnie we Lwowie, w Czortkowie, Tarnopolu i ponownie w Kołomyi.

W 1867 r. został powołany na członka Komisji Fizjograficznej Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (od 1873 Akademia Umiejętności). W tym też roku, w wieku 23 lat, opublikował pierwszą pracę dotyczącą owadów siatkoskrzydłych. Został także czynnym członkiem Towarzystwa Tatrzańskiego. W roku 1895 – dzięki protekcji Dzieduszyckiego – przeniósł się do Lwowa. W 1896 r. mianowano go sekretarzem Rady Muzeum im. Dzieduszyckich. Porządkował zbiory,

¹ Obecnie przygotowujący jest tekst dotyczący zarówno badań Dziedzielewicza, jak i szerzej – entomologicznych prac TNK i AU w Karpatach, autorstwa dr. hab. Stanisława Knutelskiego, kierownika Zakładu Entomologii Wydziału Biologii UJ oraz autora niniejszego artykułu.

² Por. życiorys Dziedzielewicza pióra J. Łomnickiego w „Sprawozdanie Komisji Fizjograficznej Akademii Umiejętności w Krakowie” (dalej: SKF), t. 53–54: 1918/1919 i 1919/1920, Kraków 1920, s. XLIV–XLVI.

opracowywał i publikował – szczególnie na temat ważek – a także prowadził badania terenowe. W 1905 r. otrzymał tytuł radcy sądowego. W roku 1907 przeszedł na emeryturę, jednak w dalszym ciągu poświęcał się działalności naukowej i pracował w Muzeum im. Dzieduszyckich oraz kontynuował badania terenowe w okolicach Lwowa i w Karpatach. Po wybuchu I wojny światowej przeniósł się do Myślenic, gdzie kontynuował badania i gromadził zbiory owadów w nadziei opracowania ich po powrocie do Lwowa. Zmarł w dniu 24 lutego 1918 r. w Myślenicach.

W naukach przyrodniczych był samoukiem. Dzięki badaniom i publikacjom stał się uznanym w skali europejskiej autorytetem w zakresie owadów siatkoskrzydłych, obecnie ujętych w kilka oddzielnych rzędów. Najwięcej jego prac badawczych dotyczyło chruścików (Trichoptera) i ważek (Odonata).

Na początku pracy naukowej korzystał ze zbioru owadów z Tatr, zebranych przez Maksymiliana Nowickiego, a zgromadzonych w Muzeum im. Dzieduszyckich, konsultując się z dr. Fryderykiem Brauerem z Wiednia. W latach późniejszych nawiązał kontakt z entomologami: dr. Piotrem Kempnym z Guttenstein, prof. Františkem Klapálkiem z Pragi, Kennethem J. Mortonem z Edynburga, dr. Friedrichem Risem z Rheinau (Szwajcaria), dr. Georgiem Ulmerem z Hamburga i dr. Güntherem Enderleinem ze Szczecina³.

Prowadził badania terenowe nad fauną i rozmieszczeniem owadów siatkoskrzydłych w Karpatach Wschodnich, na Pokuciu, Podolu, Śląsku, w Tatrach i na dużej części Podkarpacia. Jego prace, prócz wykazów faunistycznych i rozważań taksonomicznych, zawierają wiele elementów z zakresu zoogeografii i biologii owadów. Utrwalał także polskie nazwy gatunkowe, czasem tworząc nowe. Opisał kilkanaście nowych dla nauki gatunków z rzędu Trichoptera: *Brachycentrus carpathicus* (Dziędzielewicz, 1895), *Chaetopteryx polonica* (Dziędzielewicz, 1889), *Leptetrum fulvum* var. *binervosa* (Dziędzielewicz, 1902), *Annitella chomiensis* (Dziędzielewicz, 1908) (= *Annitella dziedzielewiczi* Schmid, 1952 = *Annitella kosciuszki* Klapálek, 1907), *Heliconis chomiensis* (= *Annitella chomiensis* Dziędzielewicz, 1908), *Acrophylax czarnohoricus* (= *Chionophylax czarnohoricus* Dziędzielewicz, 1910), *Chionophylax czarnohoricus* (Dziędzielewicz, 1911), *Drusus carpathicus* (Dziędzielewicz, 1911), *Isogamus czarnohorensis*, (Dziędzielewicz, 1912), *Potamophylax carpathicus* (Dziędzielewicz, 1912),

³ G. Brzęk, *Dziędzielewicz Józef*, w: S. Feliksiak (red.), *Słownik Biologów Polskich*, Warszawa 1987, s. 151–152; *idem*, *Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie i jego twórca*, Lubelskie Nowe 1994, s. 151; Z. Godyń, *Dziędzielewicz Józef*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 6, Kraków 1948, s. 180; *Józef Dziędzielewicz*, „Kosmos”, T. 45: 1920, s. 294; „Rozprawy i Sprawozdania z Muzeum im. Dzieduszyckich”, *Dziędzielewicz Józef* (nekrolog), Lwów T. 3 (1–2): 1918, s. 104; *Almanach entomologów polskich XX wieku*, red. M. Bunalski, J. J. Lipa, J. Nowacki, Poznań 2001, s. 58; M. Kłonowska-Olejnik, R. Goduńko, J. Pawłowski, *The historical mayflies (Insecta: Ephemeroptera) collection in the Institute of Systematics and Evolution of Animals, Polish Academy of Sciences (Kraków, Poland)*, „Acta Zoologica Cracoviensia” 48B (1–2): 2005, s. 181–190.

Acrophylax vernalis (Dziędziewic, 1912), *Stenophylax carpathicus* (= *Potamophylax carpathicus* (Dziędziewic, 1912)). W uznaniu dla jego zasług na polu entomologii czeski trichopterolog z Pragi František Klapálek nazwał jeden gatunek chruścika: *Ecclisopteryx dziedziewiczi*.

Szczególnie ożywną działalność wykazał po 1895 r., gdy dzięki poparciu Włodzimierza Dzieduszyckiego został przeniesiony z Kołomyi do Lwowa. Napisał 30 prac naukowych ze swej specjalności oraz cztery artykuły o tematyce turystycznej, w których malowniczo opisał swe wycieczki w Karpaty Wschodnie. Te ostatnie ukazały się na łamach „Pamiętnika Towarzystwa Tatrzańskiego”. Jest także autorem recenzji publikacji z zakresu entomologii ukazujących się w zagranicznych periodykach naukowych⁴.

Entomologiczne zbiory Dziędziewicza zostały znacznie rozproszone i podzielone na kilka części. Już w trakcie badań przekazywał zbiory do Komisji Fizjograficznej Akademii Umiejętności. W 1915 roku, gdy wyjechał ze Lwowa do Myślenic, zabrał ze sobą około 1500 okazów. Potem ta część została przekazana do Muzeum Akademii Umiejętności w Krakowie, a następnie do Muzeum Polskiej Akademii Nauk, Instytutu Systematyki i Ewolucji Zwierząt⁵. Druga część (dawne zbiory z Muzeum Dzieduszyckich) obecnie znajduje się w Muzeum Historii Naturalnej Narodowej Akademii Nauk Ukrainy i liczy około 1600 okazów. W 1933 r. Maria Racięcka z Uniwersytetu Wileńskiego opublikowała pracę z oznaczeniami około 600 okazów chruścików zebranych przez Dziędziewicza, ale nieoznaczonych przez niego (duża ich część pochodziła z Myślenic, zostały zebrane w 1915 r. i przekazane do Lwowa). Racięcka otrzymała te materiały celem oznaczenia od dr. Jana Kinela, sekretarza naukowego Muzeum Dzieduszyckich we Lwowie. Dzięki temu część zbiorów znalazła się w Wilnie i być może znajdują się tam w dalszym ciągu. Inny fragment kolekcji, liczący kilkadziesiąt okazów, znajduje się w Muzeum Narodowym w Pradze, dokąd trafił w efekcie wymiany okazów między Dziędziewiczem i Klapálkiem. Kilka okazów znajduje się w Edynburgu (Morton Collection) i w kolekcji Ulmera w Hamburgu.

Materiał zgromadzony przez Dziędziewicza ma bardzo istotne znaczenie dla poznania fauny chruścików Ukrainy⁶. Jest to bowiem największa i najstarsza kolekcja Trichoptera dla tego obszaru. I prawdopodobnie jedyna, gdyż niektórzy inni badacze w późniejszym czasie nie zabezpieczyli swoich zbiorów. Dopiero

⁴ Por. J. Dziędziewic, *Wiadomości o owadach siatkoskrzydłych (Neuroptera) zawarte w roczniku z r. 1896 czasopisma niemieckiego: Illustrirte Wochenschrift für Entomologie Neudamm i porównanie spostrzeżeń o pojawie odnośnych gatunków w krajach Polski a w szczególności Galicyi*, „Kosmos” 22: 1898, s. 190–197.

⁵ B. Szczęsny, *Caddis-flies (Trichoptera) in the collection of the Institute of Systematic and Experimental Zoology*, „Acta Zoologica Cracoviensia”, 24 (10): 1980, s. 449–486.

⁶ Por. R. Goduńko, *Historical changes of the fauna and questions of reservation of may-fly (Ephemeroptera, Insecta) of Ukrainian Carpathians*, “Proceedings of State Natural History Museum of Ukraine”, Lviv 15: 2000, s. 158–168.

w ostatnich latach XX i na początku XXI w. powstawać zaczęły nowe kolekcje. Nawet współczesne prace opisujące nowe gatunki lub dokonujące pewnych rewizji bazują na zbiorach tego entomologa. Lwowska część materiałów Dziedzielewicza została opisana przez Romana Goduńko⁷.

Jak zaznaczono we wstępie, nie stosowano analizy entomologicznej omawianych prac Dziedzielewicza. Dorobek naukowy został przedstawiony w układzie chronologicznym.

Początek prac terenowych Dziedzielewicza przypada na lata 1865–1867. Przedmiotem jego badań były owady siatkoskrzydłe, głównie sieciarki (Neuroptera). W swej publikacji przytoczył on m.in. 38 gatunków z Karpat Wshodnich. Pisał:

Zgromadziłem z wyjątkiem tatrzańskich największą część gatunków zawartych w Dra Nowickiego *Przyczynku do owadniczej fauny Galicyi*, nadto 45 gatunków nowych dla naszej fauny⁸.

Podał także rozszedlenie i pory pojawów poszczególnych gatunków. Natomiast w kolejnej pracy przedstawił 17 gatunków, z których 14 było nowych dla fauny galicyjskiej⁹.

Zagadnieniom z zakresu fizjografii z elementami hydrografii była poświęcona rozprawa o krawędzi Wyżyny Podolskiej między Świrzem a Gniłą Lipą, mniej miejsca natomiast poświęcił w niej faunie owadów¹⁰. Podobny charakter geograficzno-krajoznawczy miała następna publikacja o wschodnich Karpatach. Z entomologii szersze informacje przytoczył o jętce małożytce nadreńskiej *Oligoneuria Renana* (= nieszczebla prądówka, *Oligoneuriella rhenana*). Jętkę tę jako pierwszy odkrył w Galicji Maksymilian Nowicki na Pogórzu Karpackim nad rzeką Stryj. Dziedzielewicz zaobserwował ponadto granicę występowania górskiej sieciarki z rodzaju gadziogłówkowatych (*Gomphus forcipatus*) na terenie równinnym w okolicy Stanisławowa¹¹.

⁷ R. Goduńko, *Mayflies collection of J. Dziedzielewicz in the State Museum of Natural History of National Academy of Science of Ukraine (Lviv)*. 1. *Baetidae, Oligoneuriidae, Caenidae, Ephemerellidae, Leptophlebiidae, Palingeniidae, Polymitarciidae, Ephemeridae, Potamanthidae*, „Roczniki Bieszczadzkie”, 7: 1988, s. 417–422; *Mayflies Ephemeroptera collection of J. Dziedzielewicz in the State Museum of Natural History of National Academy of Science of Ukraine (Lviv)*. 2. *Heptageniidae*, „Roczniki Bieszczadzkie” 8: 1989, s. 393–404; *Ecdyonurus nigrescens (Klapálek, 1908) (ephemeroptera: heptageniidae)-neotype designation, taxonomical and nomenclature notes*, „Annales Zoologici”, Warszawa 58 (4): 2008, s. 799–817.

⁸ J. Dziedzielewicz, *Wykaz owadów siatkoskrzydłych (Neuroptera)*, SKF 1: 1867, s. [158–165].

⁹ *Idem*, *Dodatek do zeszlorocznego wykazu sieciarek (Neuroptera)*, SKF 2: 1868, s. [153].

¹⁰ *Idem*, *Krawędź wyżyny podolskiej między Świrzem a Gniłą Lipą*, „Kosmos” 2: 1877, s. 125–138.

¹¹ *Idem*, *Wycieczki po Wschodnich Karpatach*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego” (dalej: PTT) 2: 1877, s. 40–67. Wcześniej pisał o tym gatunku we lwowskim „Czasopiśmie Aptekarskim” z 1875 r.

W tym samym roku opublikował efekt badań w dorzeczach Prutu i Bystrzycy Nadwórniańskiej¹². Wymienił w nim 51 gatunków prasiatnic i 70 gatunków sieciarek występujących na górskich odcinkach tych rzek. Według autora była to więcej niż połowa ogólnej liczby przedstawicieli tych gatunków występujących w całej Galicji. Na podstawie badań doszedł do wniosku, że górskie wody były najważniejszym miejscem ich występowania. Najwięcej gatunków żyło w rwących potokach. Na terenach niżej położonych (okolice Lwowa, Przemyśla, Bóbrki) było ich o wiele mniej. Z kolei na obszarach górskich brak było gatunków występujących w bagnach i stawach podgórzy i wyżyn. W sumie przytoczył 122 gatunki. Opisał ponadto 16 gatunków widelnic¹³.

W lecie 1882 r. badał faunę sieciarek (Neuroptera) w podgórskich okolicach na południe od Kołomyi oraz koło Niezwisk i Strzylca nad Dniestrem, odkrywając 9 nowych dla tego obszaru gatunków. Do zbiorów Komisji Fizjograficznej Akademii Umiejętności dołączył 473 okazy z tego rzędu owadów, a w sprawozdaniu podał spis obejmujący 95 gatunków. Prowadził także spostrzeżenia nad przeobrażeniem sieciarek¹⁴. Dzięki kolejnym badaniom terenowym podał 23 gatunki, z czego 4 nowe dla fauny krajowej¹⁵. Na te badania powoływał się Erazm Majewski¹⁶.

Przedstawiony przez Dziędzielewicza w 1889 r. materiał był pierwszą próbą rewizji gatunków prasiatnic (Pseudoneuroptera) i sieciarek (Neuroptera). Zawierał 22 gatunki nowe dla fauny galicyjskiej, ich morfologię i występowanie. Prócz przytoczonych gatunków prasiatnic i 19 gatunków sieciarek dał opis nowego dla nauki gatunku z rzędu chruścików, szczeciowłosa *Chaetopteryx polonica* (= *Chaetopteryx polonica* Dziędzielewicz, 1889)¹⁷. Szeroki opis krajowych owadów siatkoskrzydłych opublikował w roku 1890¹⁸.

¹² *Idem*, Wykaz Prasiatnic i Sieciarek na dorzeczach Prutu po Kołomyję i Bystrzycy nadwórniańskiej, PTT 2: 1877, s. 68–75.

¹³ Na podst.: Ch.I. Dżakiw, *Історія досліджень веснянок (insecta: plecoptera) українських Карпат*. „Sci. Bull. Uzhgorod Univ”. (Ser. Biol.). Vol. 25: 2009, s. 171–175.

¹⁴ J. Dziędzielewicz, *Sięciówki (Neuroptera) zebrane w okolicach Mikuliczyna i nad Dniestrem w roku 1882*, SKF 17: 1883, s. [244]–[252]. Por.: SKF 17: 1883, s. 2 (część sprawozdawcza); „Rocznik Akademii Umiejętności” 1882, Kraków 1883, s. 104, informowano o badaniach Dziędzielewicza w okolicach Kołomyi i nad Dniestrem; „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Akademii Umiejętności” 12: 1884, s. XXXIII, na posiedzeniach Komisji Fizjograficznej informowano o kolejnych badaniach uczonego.

¹⁵ J. Dziędzielewicz, *Sięciówki (Neuroptera) i prasiatnice (Pseudoneuroptera) zebrane na Pokuciu w ciągu lata 1883*, SKF 18: 1884, s. [225–229].

¹⁶ E. Majewski, *Owady żyłokoskrzydłe (Neuroptera polonica)*. Systematyczny wykaz krajowych sieciarek i prasiatnic, Warszawa 1885.

¹⁷ J. Dziędzielewicz, *Nowy dodatek do fauny owadów siatkoskrzydłych*, SKF 23: 1898, s. 112–118, por.: SKF 22: 1888, s. 6 (część sprawozdawcza).

¹⁸ *Idem*, *Przegląd fauny krajowej owadów siatkoskrzydłych (Neuroptera, Pseudoneuroptera)*, Kraków 1890, s. 126.

W 1891 r. przytoczył 304 gatunki wraz z tablicami porównawczymi dotyczącymi ilości gatunków w poszczególnych krajach europejskich. Zamieścił ponadto pierwsze informacje o występowaniu euroazjatyckiego gatunku wielbłądki (Raphidoptera) *Inocellia crassicornis* w okolicach Lublina. Do czasu badań rozmieszczenie tej wielbłądki, spotykanej w nielicznych populacjach na drzewach iglastych w borach sosnowych, poznano w kraju bardzo fragmentarycznie. Zaprezentował także wyniki prac nad jednym z przedstawicieli z rodzaju widelnic (Perla), którego przynależności gatunkowej nie był pewien¹⁹.

W latach 1891 i 1892 prowadził badania terenowe nad fauną sieciarek w Tatrach²⁰, przytaczając 238 gatunków. Zbiór okazów siatkoskrzydłych złożył w Muzeum Komisji Fizjograficznej AU²¹. W 1894 r. dysponując materiałami muzealnymi, dokonał pewnego uściślenia publikowanych danych odnośnie ważek (Odonata) Tatr²².

Rok później badał okolice Jaworowa za Kosowem, miejscowości koło Bukowca i pasmo Iherec. Z ogłoszeniem wyników postanowił jednak wstrzymać się aż do przeszukania całego masywu Czarnej Hory²³. Opisał nadto kolekcję owadów chruścikowatych nadesłanych na Powszechną Wystawę Krajową zorganizowaną we Lwowie w roku 1894²⁴.

W latach 1893–1897 badał rozmieszczenie owadów siatkoskrzydłych we wschodnich Karpatach. W 1895 r., z polecenia Sekcji Zoologicznej, zajął się badaniami fauny owadów siatkoskrzydłych w Czarnohorze, w okolicach Tatarowa i Worochty, masywu Chomiaka i pasma Gorganów²⁵. Sekcja Zoologiczna Komisji Fizjograficznej AU przekazała na jego prace 150 złr.²⁶ Prowadząc badania terenowe, za stały punkt pobytu obrał wieś Jaworów za Kosowem, skąd badał dorzecze Rybnicy.

Następnie przeniósł się do Mikuliczyna, z którego prowadził badania w górnym biegu Prutu od Dory do Worochty. Celem uzyskania pełnych informacji o rozmieszczeniu gatunków pracował wzdłuż brzegów rzek aż do ich źródeł. Ponieważ duża liczba gatunków w postaci larwalnej występowała w wodach, sporo

¹⁹ J. Dziedzielewicz, *Przegląd fauny krajowej owadów siatkoskrzydłych. (Neuroptera, Pseudoneuroptera)*, SKF 26: 1891, s. [26]–[151].

²⁰ *Idem*, *Zestawienie zapisków o owadach siatkoskrzydłych w Tatrach podczas pobytu w latach 1891 i 1892*, SKF 30: 1894, s. 1–40.

²¹ SKF 28: 1893, s. VI (część sprawozdawcza); „Sprawozdania z posiedzeń Akademii Umiejętności”, T. IV: 1893, s. 42.

²² J. Dziedzielewicz, *Neuroptologische Notizen aus der Tatra vom J. 1891 und 1892* (Nadbitka z „Anzelger der Akademie der Wissenschaften”), Krakau 1896, s. 53–54.

²³ SKF 29: 1894, s. V (część sprawozdawcza).

²⁴ J. Dziedzielewicz, *Objaśnienie zbioru owadów chruścikowatych (Trichoptera polonica) nadesłanego na Powszechną Wystawę Krajową we Lwowie w r. 1894*, Lwów 1894.

²⁵ SKF 31: 1896, s. XVII–XVIII (część sprawozdawcza).

²⁶ „Sprawozdania z posiedzeń Akademii Umiejętności”, T. VII: 1895, s. 32.

uwagi poświęcił miejscowej hydrografii. Zwracał ponadto uwagę na fizjografię badanego obszaru i jego florę. Efektem było przytoczenie 32 gatunków²⁷.

Jak już wspomniano, dzięki protekcji Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego został przeniesiony z Kołomyi do Lwowa i w 1896 r. mianowany sekretarzem Rady Muzeum Przyrodniczego. W związku z tym zmuszony był przerwać prace w górach i odłożyć je do kolejnego sezonu. Badania kontynuował w okolicach Lwowa. W 1900 r. Sekcja przyjęła od niego rezultaty tych ostatnich prac²⁸.

W latach 1901–1903 kontynuował badania terenowe w okolicach stolicy Galicji, składając Sekcji sprawozdanie *Badania owadów siatkoskrzydłych w okolicach Lwowa*²⁹. W 1903 i 1904 r. Sekcja Zoologiczna dofinansowywała prace Dziędziewicza kwotą 200 złr na badanie owadów siatkoskrzydłych w okolicach Mikuliczyna³⁰ i taką samą kwotą na badanie owadów siatkoskrzydłych w Karpatach Wschodnich³¹.

W 1904 r. z polecenia Sekcji uzupełniał dawniejsze poszukiwania w okolicach Lwowa, zbierając owady siatkoskrzydłe, zwłaszcza w okolicach przedtem niebadanych. W miesiącach letnich przez 6 tygodni prowadził prace terenowe w najbliższych okolicach Mikuliczyna oraz na stokach Chomiaka i w paśmie Gorganów. Brak czasu nie pozwolił mu na dokładne poznanie najwyższego pasma czarnohorskiego od Howerli po Turkuł, choć jak sądził mogły występować tam gatunki nowe dla nauki. Zebrane okazy złożył w Muzeum Komisji Fizjograficznej. W opublikowanym artykule, prócz okazów podlwowskich, zamieścił także badane wcześniej gatunki wschodniokarpackie z okolic Mikuliczyna. W sumie podał 183 gatunki, z czego 41 było nowych dla Galicji. Dołączył nadto uwagi mające na celu sprostowanie niektórych dawniejszych wiadomości o krajowych owadach siatkoskrzydłych. Przy oznaczaniu gatunków korzystał z pomocy dr. Piotra Kempnego z Guttenstein i *Františka Klapálka* z Trzeboni (Wittingau)³².

Wybitną jego pracą była monografia dotycząca ważek (Odonata). Omówił ich rozwój, wędrówki, okres występowania, zoogeografię, zasady zbierania i przechowywania, systematykę, nadto przedstawił ważki kopalne. Zamieścił też klucz do oznaczania larw oraz opisał szczegółowo rodziny i gatunki. Na terenach polskich do typowo południowoeuropejskich zaliczył 6 gatunków, z kolei do północnoeuropejskich form zaklasyfikował 3 inne. Oprócz form południowych

²⁷ J. Dziędziewicz, *Badania fauny wschodniej krainy górskich Karpat*, „Kosmos” 23: 1899, s. 335–381.

²⁸ *Sprawozdanie Sekcji Zoologicznej*, SKF 36: 1902, s. IX.

²⁹ *Sprawozdanie Sekcji Zoologicznej*, SKF 37: 1903, s. VIII.

³⁰ „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie”, T. VIII: 1903, nr 4, s. 23.

³¹ „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie”, T. XI: 1906, nr 4, s. 14.

³² J. Dziędziewicz, *Sieciarki (Neuroptera genuina) i prasiatnice (Archiptera) zebrane w ciągu lat 1902 i 1903*, SKF 38: 1905, s. 104–125.

i północnych występowały także 4 formy zachodniosyberyjskie lub wschodnioeuropejskie³³.

Krytyczny przegląd zebranej dotąd w Galicji fauny złotooków (Hemerobiidae) przedstawił w pracy z 1904 r., prezentując 20 gatunków³⁴. Omówił ich geograficzne rozmieszczenie w Galicji Wschodniej, Tatrach i w dolinie Popradu. Gatunki sądeckie były zebrane przez tamtejszego zarządcę lasów i zasłużonego współpracownika Komisji Fizjograficznej Fryderyka Schillego³⁵.

Odmianę szklarki zielonej (*Cordulia aenea* Linnaeus, 1758), badaną w Tatrach w 1902 r., Dziędziewicz uznał za osobną formę (*Cordulia aenea* var. *tatrica*). Ważki tego gatunku należą do najpowszechniej spotykanych w Polsce. Ich występowanie i rozmieszczenie w Tatrach było słabo rozpoznane, odnajdowano je nad Stawami Toporowymi i na młacie pod Capkami. W odróżnieniu od formy typowej *Cordulia aenea* charakteryzuje się żółtymi plamami czołowymi. Według Józefa Fudakowskiego³⁶ ta nietypowa forma nie mogła być jednak uznana za endemit tatrzański, gdyż osobniki o takich właśnie cechach ubarwienia znane były również z Jezior Bialskich na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim oraz z okolic Lwowa. Dalsze badania nie potwierdziły obecności *Cordulia aenea* var. *tatrica*, stąd rozmieszczenie tej formy w Tatrach i jej status taksonomiczny nie są do tej pory rozpoznane³⁷.

Kolejne badania i będące ich efektem publikacje dotyczyły sieciarek i prasiatnic³⁸. Prace terenowe przypadły na lata 1904–1906³⁹, a koncentrowały się głównie na rejonach wschodniokarpackich. Z kolei wiosną 1906 r. Dziędziewicz prowadził badania neuropterologiczne w okolicach Lwowa i Janowa, a w lecie i jesienią w okolicach Mikuliczyna, wodospadu Huk pod Howerlą, wokół potoków mających źródła na stokach Dancerza i Breskułu oraz na stokach Chomiaka koło Tatarowa⁴⁰. W porównaniu z poprzednimi latami badał obszary w większej odległości od Mikuliczyna i na większej wysokości n.p.m. – w szczególności od końca czerwca do połowy sierpnia stoki południowego pasma Wielkiego Gorganu oraz szczyty Chomiaka i Siniaka. Natrafił na liczne okazy należące do rodziny

³³ J. Dziędziewicz, *Ważki Galicji i przyległych krajów polskich. Odonata Haliciae reliquarumque provinciarum Poloniae*, Muzeum im. Dzieduszyckich, Lwów 1902, s. 176.

³⁴ *Idem*, *Przegląd rodziny złotooków (Hemerobiinae) odszukanych w Galicji i Śląsku pod koniec 1904 r.*, SKF 39: 1904, s. 23–31.

³⁵ *Sprawozdanie Sekcji Zoologicznej*, SKF 39: 1904, s. VIII.

³⁶ J. Fudakowski, *Fauna ważek (Odonata) Tatr polskich*, SKF 64: 1930, s. 87–174.

³⁷ G. Tończyk, *Ważki (Odonata) Tatr – historia i teraźniejszość. Nauka a zarządzanie obszarem Tatr i ich otoczeniem*, T. II, Zakopane 2010, s. 102–105.

³⁸ J. Dziędziewicz, *Sieciarki i Prasiatnice (Neuroptera genuina et Archiptera) zebrane w ciągu lat 1904 i 1905*, Nakładem Akademii Umiejętności, Kraków 1907.

³⁹ J. Dziędziewicz, *Sieciarki (Neuroptera genuina) i prasiatnice (Archiptera) zebrane w ciągu lat 1904 i 1905*, SKF 42: 1908, s. 13–25.

⁴⁰ *Sprawozdanie Sekcji Zoologicznej*, SKF 41: 1908, s. IX.

jętek (Ephemeroptera) i bagiennikowatych (*Limnephilidae*), przytaczając 88 gatunków z Karpat Wschodnich. O jego pracach informowano w sprawozdaniu Sekcji Zoologicznej w roku 1907, na której polecenie eksplorował m.in. obszary Karpat Wschodnich w okolicach Tatarowa. Jak pisano,

poczynione przez niego spostrzeżenia przyczyniły się do rozszerzenia dawniejszych wiadomości o miejscu i porze pojawiania się wielu gatunków znanych już z Galicji, a nadto wykazały kilkanaście gatunków nowych⁴¹.

17 lipca 1906 r. we Lwowie pojawiły w wielkich ilościach owady, budząc zrozumiałe zainteresowanie⁴². Dziędzielewicz rozpoznał w nich ryboradkę śnieżną (ryboradka dziewica, *Ephoron virgo*), gatunek jętki z rodziny ryboradkowatych, informując o tym czytelników „Kuriera”⁴³. Pojawienie się jej było efektem wylegu w wodach na przedmieściach stolicy Galicji. Informacje te oraz dane o rozmieszczeniu innych gatunków jętek zaprezentował w 1906 r.⁴⁴ Nieszczębla nadreńska, dziś nieszczębla prądówka (*Oligoneuriella rhenana*), została zaobserwowana tylko na pogórzu wschodnich Karpat. Odródka długoogonna, dziś odródka długoogoniasta (*Palingenia longicauda*), występowała nad Seretem k. Czortkowa i nad Strwiążem w okolicach Sambora.

Pracę z zakresu systematyki bielotek (*Coniopterygidae*) opublikował w roku 1907⁴⁵. Wprowadził zmiany w terminologii morfologii, podał także klucz do oznaczenia podrodzin i gatunków. Zaprezentował 6 gatunków krajowych (występowanie, daty obserwacji) oraz 4 gatunków europejskich, jak dotąd niestwierdzonych w Polsce.

Owocną była także jego współpraca z czeskim entomologiem *Františkem Klápalkiem* (1863–1919). 14 sierpnia 1907 r. Dziędzielewicz odnalazł w paśmie Czarnohory, na południowych stokach szczytu Chomiak, nowy okaz z gatunku siatkoskrzydłych (Neuropteridae) *Heliconis chomiacensis* (obecnie *Annitella chomiacensis*), należący do rzędu chruścikowatych (Trichoptera)⁴⁶. W dwóch artykułach Dziędzielewicz i Klápálek przedstawili także nowy gatunek *Ecdyonurus nigrescens* z rzędu jętek (Ephemeridae), odkryty w Czarnohorze między masywem Dancerza a Połonią Pożyżewską. W pierwszym z nich, opublikowanym na początku 1908 r., opisano morfologię, rozmieszczenie i czas występowania⁴⁷,

⁴¹ *Sprawozdanie Sekcji Zoologicznej*, SKF 40: 1907, s. VII.

⁴² „Kurier Lwowski” 1906, nr 223 z 18 lipca 1906.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ J. Dziędzielewicz, *O niektórych jętkach krajowych (Sur les Ephemeridae)*, „Kosmos” 31: 1906, s. 387–390.

⁴⁵ *Idem*, *Przyczynek do systematyki Bielotek (Coniopterygidae)*, „Kosmos” 32: 1907, s. 208–214.

⁴⁶ *Idem*, *Zapiski faunistyczne ze wschodnich Karpat*, „Kosmos” 33: 1908, s. 86.

⁴⁷ J. Dziędzielewicz F. Klápálek, *Novae species Neuropteroideorum in Karpathibus Orientalibus anno 1907 collectae*, „Časopis České Společnosti Entomologické” 5 (1): 1908, s. 21–27.

drugi, zamieszczony w „Kosmosie” pod koniec tego roku, był praktycznie powtórzeniem pierwotnego tekstu z pewnymi uzupełnieniami. W obu artykułach pojawiły się nieścisłości co do dokładnej lokalizacji stanowisk⁴⁸. Ponadto Klapálek podał te informacje w osobnym artykule⁴⁹.

W latach 1908 i 1910 Dziędziewicz powtórnie odnalazł przedstawicieli tego gatunku na innych stanowiskach w paśmie Czarnohory. W swej ostatniej pracy *Owady siatkoskrzydłowe ziem Polski* (patrz dalej) tekst powtórzył bez zmian z wyjątkiem pewnych informacji o miejscach występowania gatunku we wschodnich Karpatach.

Od 11 lipca do 25 sierpnia 1909 r. prowadził badania terenowe w Karpatach Zachodnich, w okolicach Myślenic i na północnych stokach Babiej Góry, które następnie kontynuował w Karpatach Wschodnich nad górnym biegiem Prutu. Ich celem było zebranie okazów gatunków owadów siatkoskrzydłych występujących na tych obszarach głównie późnym latem i wczesną jesienią⁵⁰. Opisał występujący pod szczytem Tomnatyk (w paśmie Czarnohory) nowy gatunek chruścika *Acrophylax czarnohoricus* (obecnie *Chionophylax czarnohoricus* Dziędziewicz).

W dniach od 29 sierpnia do 9 września badał pasma Czarnohory i Gorgan. Już pierwszego dnia odkrył nowy gatunek z rzędu owadów chruścikowatych (Trichoptera) *Rhyacophila furcata*, podając jego morfologię⁵¹, natomiast 9 września wspólnie z Klapálkiem gatunek ten odnalazł powtórnie razem z dwoma pokrewnymi. Występowały one przy wodospadzie potoku Dancerz, wypływającego z góry o tej samej nazwie w paśmie Czarnohory. Okazy bytowały między gałęziami świerków, a spłoszone przelatywały na przeciwny brzeg potoku i osiadały w trawie lub na krzewach.

W roku 1909 na łamach „Sprawozdań Komisji Fizyograficznej” przytoczył 81 gatunków z Karpat Zachodnich⁵², zebranych i opisanych, a rok później przekazał Sekcji Zoologicznej Komisji Fizyograficznej AU 101 gatunków z Karpat Wschodnich⁵³. Opisał nowy gatunek chruścika z rodziny Limnephilidae *Drusus carpathicus* na podstawie imagines odkrytych w Czarnohorze w Karpatach

⁴⁸ J. Dziędziewicz F. Klapálek, *Nowe gatunki owadów siatkoskrzydłych zebrane w ciągu lata 1907 we wschodnich Karpatach*, „Kosmos” 33 (4–5): 1908, s. 250–256. Por. szerzej: R. Goduńko, M. Klonowska-Olejnik, *Ecdyonurus nigrescens* (Klapálek, 1908) (ephemeroptera: heptageniidae)-neotype designation, taxonomical and nomenclature notes, „Annales Zoologici”, Warszawa 58 (4): 2008, s. 799–817.

⁴⁹ F. Klapálek, *Príspevek k znalosti chrostikù a jepic východních Karpat*, „Časopis České Společnosti Entomologické” 4: 1907, s. 24–36.

⁵⁰ SKF 44: 1910, s. IX.

⁵¹ J. Dziędziewicz, *Nowy gatunek z rzędu owadów chruścikowatych (Trichoptera): Rhyacophila furcata n. sp.*, SKF 44: 1910, s. 107–108.

⁵² *Idem*, *Owady siatkoskrzydłe (Neuropteroidea) zebrane w zachodnich Karpatach w roku 1909*, SKF 45: 1911, s. 39–44.

⁵³ *Sprawozdanie Sekcji Zoologicznej*, SKF 44: 1910, s. IX.

Wschodnich⁵⁴. Owady dorosłe, scharakteryzowane przez Dziędziewicza, trzymały się źródeł w strefie kosodrzewiny, biegały po śniegu w miejscach silnie nasłonecznionych w okresie od połowy maja do połowy czerwca na wysokości od 1300 do 1600 m n.p.m. Nieco później gatunek ten został poznany na terenie Bukowiny (Rumunia) i uznany za endemit wschodniokarpacki. W latach następnych odnaleziono go także na terenie Tatr, stąd nie można go uznać za wschodniokarpacki gatunek endemiczny.

Także w jesieni 1908 r. i wiosną roku następnego w paśmie Czarnohory i pod szczytem Chomiaka obserwował chruściki (Trichoptera) w zmienionych warunkach atmosferycznych, niekorzystnych dla tych gatunków. Notatki z ich występowania i przejawów życiowych opublikował w 1910 r.⁵⁵

Kontynuując badania w Karpatach Wschodnich w latach 1907 i 1908, Dziędziewicz zaobserwował między Lwowem i Stanisławowem oraz na połoninie Barania pod Chomiakiem pojawiający się w dużych ilościach gatunek motyla niestrzępa głogowca *Aporia crataegi*⁵⁶. Szczególnie liczne występowanie tego gatunku odnotował w r. 1908⁵⁷ w dolinie Prutu i jego dopływów.

W kolejnej pracy zamieścił informacje o sposobie odżywiania często spotykanego w dolinie Prutu gatunku *Rhyacophila nubila* Zelt. Podał także informacje o przypadku dr. E. Lokaya, który 11 września 1908 r. w mchu porastającym wschodnie stoki Breskułu odnalazł gatunek *Boreus lokayi* Klap., znany wcześniej tylko z okolic Siedmiogrodu. Sam Dziędziewicz między 23 października a 5 listopadem zaobserwował i oznaczył 8 innych gatunków; oznaczenia jednego nie był pewien⁵⁸. Jako ciekawostkę można dodać, że jest on także autorem komunikatu dotyczącego meteorologii badanych terenów⁵⁹.

Wczesną wiosną 1911 r. w paśmie Czarnohory odnalazł i opisał 2 nowe gatunki chruścików, podając ich morfologię. Zaprezentował ponadto odmianę gatunku chruścika *Anisogamus aequalis* Klap. jako *Anisogamus aequalis* var. *czarnohorensis* m.⁶⁰ W 1914 r. na łamach „Kosmosu” zamieścił artykuł o wojsiłkach (Mecoptera), owadach z rodziny pośnieżkowatych (Boreidae)⁶¹. Pośnieżek

⁵⁴ J. Dziędziewicz, *Nowy gatunek z rzędu chruścikowatych zebrany we wschodnich Karpatach w r. 1909. [Nova species ex ordine Trichopterorum In Karpathibus Orientalibus Anno 1909 collecta] Dusus carpathicus n. sp.*, „Kosmos” 36: 1911, s. 206–209.

⁵⁵ *Idem*, *Dwie notatki biologiczne*, SKF 44: 1910, s. 126–129.

⁵⁶ *Idem*, *Zapiski faunistyczne ze wschodnich Karpat*, „Kosmos” 33: 1908, s. 86.

⁵⁷ „Słowo Polskie” 1908, nr 284 z 21 czerwca.

⁵⁸ J. Dziędziewicz, *Zapiski biologiczne o owadach siatkoskrzydłych (Neuropteroida) Wschodnich Karpat*, „Kosmos” 33: 1908, s. 626–627.

⁵⁹ *Idem*, *Zapiski ważniejszych zjawisk meteorologicznych na Czarnohorze*, „Kosmos” 33: 1908, s. 627.

⁶⁰ *Idem*, *Nowe gatunki owadów chruścikowatych (Trichoptera) zebrane we wschodnich Karpatach w ciągu lata 1911*, SKF 46: 1912, s. 132–139.

⁶¹ *Idem*, *O owadzie pośnieżku (Boreus) żyjącym na ziemiach polskich*, „Kosmos” 39: 1914, s. 42–45.

zimowy (*Boreus hyemalis*), europejski gatunek wojsiłki z rodziny pośnieżkowatych (Boreidae), występował na ziemiach polskich zwykle od końca października do początków kwietnia, wyjątek stanowiły tylko wyższe partie Karpat, gdzie ze względów klimatycznych występował dłużej. Dziędzielewicz obserwował wojsiłki już w latach 1865 i 1866, w czerwcu 1911 r. odnalazł je także na Szczycie Turkułu w Czarnohorze. Występujące w tym rejonie pośnieżki należały do jednego gatunku *Boreus westwoodi* Hag., co potwierdził następnie Klápalek.

W ostatnich pracach, stanowiących faktycznie zestawienie wyników wszystkich jego poprzednich opracowań, zaprezentował taksonomiczny spis widelnic (Plecoptera), głównie z obszaru Karpat Wschodnich i ich podgórzy oraz terenów położonych bardziej na północ⁶².

W ciągu wielu lat działalności Józef Dziędzielewicz przyczynił się w wyjątkowym stopniu do poznania świata owadów zamieszkujących Karpaty. Jako jeden z najwybitniejszych entomologów polskich zasłużył się tak dla nauki polskiej, jak i europejskiej. Dał się poznać jako doskonały taksonom i morfolog, wprowadził nadto do nauki nowe gatunki. Wysoko ceniona jest jego obszerna monografia *Ważki (Odonata) Galicji i przyległych krajów polskich* oraz syntetyczne opracowanie *Owady siatkoskrzydłe ziem Polski*. Jego kolekcje owadów wzbogaciły i do dziś wzbogacają wiedzę entomologiczną odnośnie do fauny owadów występujących na obszarze Karpat. Był cenionym członkiem Komisji Fizjograficznej Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, a później Akademii Umiejętności. Za osiągnięcia na polu badań entomologicznych został upamiętniony nazwą nadaną gatunkowi *Ecclisopteryx Dziędzielewiczii* (z rzędu Trichoptera).

JANUSZ M. ŚLUSARCZYK

CARPATHIAN RESEARCH BY JÓZEF DZIĘDZIELEWICZ

Keywords: history, Academy of Arts and Sciences, Carpathians, entomology, Dziędzielewicz

Summary

This paper presents an outline of the history of entomological research by Józef Dziędzielewicz, a long-year collaborator of the Cracow Scientific Society and the Academy of Arts and Sciences, that was conducted by him in the Carpathians at the turn of the 20th century. Dziędzielewicz was a self-taught expert in natural sciences. Thanks to research and publication, he became an authority on a European scale in the field of insects from the

⁶² J. Dziędzielewicz, *Owady siatkoskrzydłowe ziem Polski (Insecta Neuropteroidea Poloniae terrarum)*, „Rozprawy i Wiadomości z Muzeum im. Dzieduszyckich” 3 (3–4): 1918, s. 105–169; 4 (1–4): 1920, s. 1–72.

Neuropterida clade, which are currently categorised into a few separate orders. Most of his research works concerned caddisflies (Trichoptera) and dragonflies (Odonata).

During many years of his research, Dziędzielewicz made an extraordinary contribution to the knowledge of the world of Carpathian insects. He was one of the most outstanding entomologists both in the history of Polish and European science. He was known as an excellent taxonomist and morphologist, and he introduced a number of new species into science. He collaborated with many European entomologists, particularly with Professor František Klapálek from Prague.

He conducted field research on the fauna and distribution of Neuropterida in the Eastern Carpathians in Pokuttya, Podolia, Silesia, the Tatras and in the large part of Outer Subcarpathia. Apart from fauna lists and taxonomic reflections, his works contain many elements from the field of zoogeography and biology of insects. He also promoted the use of Polish generic names, sometimes creating new ones. He described several newly discovered species from the Trichoptera order.

ЯНУШ М. СЪЛЮСАРЧИК (JANUSZ M. ŚLUSARCZYK)

КАРПАТСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЮЗЕФА ДЗЕНДЗЕЛЕВИЧА

Ключевые слова: история, Академия Наук, Карпаты, энтомология, Дзендзелевич

Резюме

В этой статье представлена в общих чертах история энтомологических исследований Юзефа Дзендзелевича, многолетнего сотрудника Научного краковского общества, а затем Академии знаний, которые он проводил в Карпатах на рубеже XIX и XX вв. В естественных науках Дзендзелевич был самоучкой. Благодаря исследованиям и публикациям он стал известным европейским авторитетом в области сетчатокрылых насекомых, которые в настоящее время входят в несколько отдельных отрядов. Большинство его исследовательских трудов касалось ручейников (Trichoptera) и стрекоз (Odonata).

На протяжении многих лет своей деятельности Дзендзелевич способствовал в огромной мере познанию мира насекомых в Карпатах. Будучи одним из наиболее выдающихся польских энтомологов, он внес свою лепту как в польскую науку, так и европейскую. Заявил себя как превосходный таксоном и морфолог, кроме того ввел в науку новые виды. Сотрудничал с многими европейскими энтомологами, в особенности в профессоре Франтишеком Клапалеком (František Klapálek) из Праги.

Он вел исследования в природных условиях фауны и размещения сетчатокрылых насекомых в Восточных Карпатах, на Покутье, Подолье, в Силезии, в Татрах и в большей части Прикарпатья. Его труды, кроме перечня фауны и таксономических рассуждений, также содержат много элементов из области зоогеографии и биологии насекомых. Он также закреплял польские названия видов, иногда создавая новые. Ученый описал более десятка новых для науки видов из отряда Trichoptera.